

Donostia-ko Fueroa

(*Jarraipena*)

IV

¿Nondik artu ziran, senar-emazteak elkarren artean bizi izateko, gurasoak iltzen diranean beren ondasunak nora eraman eta zeñi eman bear zaizkion erabakitzeke, eta lapurretan egiten duenari bear duen zuzenbidea emateko, *Fuero* orretan dauden legeak? Geyenak, edo obeto esateko guztiak, Nafarroa-ko legeetatik.

Santso Ramirez-ek, 1090-garren urtean Lizarra edo *Estella*-ri eman zion *Fueroa* irakurtzen badegu, an ikusiko ditugu gero Donostia-koan arkitzen diran gauza asko: ala, maizterra bizi dan etsetik ateratzeko eskubidea, nagusiak berak etse artara bizi izatera joan nai badu: ala, gabaz eta ustekabea etse baten sartzen dan arrotza iltzeko eskubidea, etsetik atera nai dutenean, berak gogor egiten badu: ala, tsikitan iltzen diran aurren ondasunak atzera beren odol edo jatorrira itzultzeko agintea: ala, gabaz edo egunaz, irurazaya makiltzen duenari zer egin bear zayon erakusten duena: ala, beste geyago. *Lizarra*-ko *Fuero* au *Jaca*-koaren antzekoa zan, eta beti esan izan da, *Jaca*-ko *Fueroa* eman ziola Santso *Jakintsuak* Donostia-ri.

Lege oetatik azaltzenda nola bizi zan jendea aspaldiko egun ayetan. Badaude orain izutzen gaituzten gauzak: ala, burni goritua eskuan arrezaritzea, batek errurik etzuela jakiteko. Gogorra da benetan aginte ori, baña ez da Donostia-koa bakarrik: ez da Nafarroa-koa bakarrik: orduan, alde guzietakoa zan.

Etsea, odol bateko jendeak biltzen diran bizitokia goitzeko, neurri

egokiak artzen ziran (1). Iñoren etsean ezin sartu zitekean: bat, bere etsean, jaun ta jabe zan. Norbait, ustekabean eta gabaz, sartzen bazitzaion, eta atera nai ez bazuan, len esan degun bezela, ura illagatik etseko-jaunak etzuen bere gañ gizon arren eriotza: etzan gizon-iltzalletzat idukiko. Etseari zitzayon begiramen onek, zer indar eman zion erriari, ez da esan bearrik. Bat bere etsean buru danean, aurreratzeko indar aundia artzen du.

Labe ta igara edo errotak, tsit gauza bearrekoak izanik, ugaritzea ondo zetorren, Donostian bizi ziranak ongi bizi zitezen. Askoz geroago ere; Euskal-erriko Batzarreak arretaz begiraten zioten errota eta labeai, batik bat errotai. Lurra soilla zan emen, gaur baño askoz soillagoa: basoak estaltzen zuten Gipuzkoaren zatirik aundiena. Garia erbestetik ekarri bear zan; artorik etzan artean ezagutzen. Artofsikia-ren orearekin egintako ogia jaten zan. Gosearen mendean ez arkitzeko, neurri asko ta zorrotzak artu bear ziran. Al-zala, etniran errotak edozeiñen eskuetan uzten, baizik erriarenetan, edo erriaren izenean, erriaren onerako aukeritzen zan batzarrearenetan. Ala ikusten degu Asteasun: ala ikusten degu *Ordizia* edo *Villafranca*-n; ala ikusten degu Tolosa-n; ala ikusten degu beste erri askotan. Donostian, gosea menderatzea, edo obeto esateko, goseari sartzen ez uztea, errazago zan: itsas ertzean zegoelako, itsasoz ekarri zitekean, goseari indarra kendu eta andik laster biraltzeko bear zana.

Baña itsasoari eta merkataritzari dagozkioten gauzak geroagoko utzirik, oyek diralako gogoangarrienak, eta geyena erakusten digutenak, Donostia zer zan antziñako egun aietan jakin nai badegu, begiratu zayogun orain *Fuero* orretan agertzen zaizkigun beste gauza batzuek. Bata da, Nafarrai eta Franziaikoai ematen zayoten sarrera. Nafarroa-koa zalako *Fuero* au eman zuen Errege, ez da Nafarrenarekin zer arritu. Donostia zan orduan Nafarroak itsas-aldera zeukan irteera, eta Donostia izan zan geroago ere, urte ta gizaldi askotan. Gipuzkoa, Gaztelako Erregerekin bildu ezker ere, Donostiara zetozen Nafarroatik itsasoz biraltzen zituzten alorta eta gañerakoak: eta Nafarroarako itsasoz etortzen ziranak. Gaztelako Errege Pedro I-koak, erabaki zuen 1351-garren

(1) Beti izan da etsea euskaldunentzat begirune aundiko gauza. Lapurdiko biursari gogoangarri batek ala dio neurtitz gozatsu eta ederretan:

«Nahiz ez den gaztelua
Maite dut nik sorlekhuia
Aiten-aitek hautatua».

urtean (1), Nafarroatik Donostiara zetozen gauzak etzezatela Tolosan amarrenik pagatu; eta eun urte geroago, 1450-an, *Carlos, Viana*-ko, Lenen edo *Prinzipeak* erabaki zuen Donostiarrak etzezatela *pecharik* pagatu Nafarroan zeramazkiten edo andik zekarzkiten jateko edo beste gauzogatik. Orain bertan, Donostian Nafar asko bizi da; eta Donostiak, Gipuzkoako beste erriakin aserreren batzuek izan dituenen, nai izan badu Gipuzkoa-gandik alde-egin, Nafarroarekin batutzeko izan da. Ez da sustrai gabeko landarerik, ez eta ere iturburu gabeko ibairik. ¿Ez ote dago Santšo *Jakintsuaren* egunetan, gaurdaño Donostia-rako Nafararak iduki duten griña eta naiera ? ¡Nork daki!

Franzia-koak nola etorri ziran Donostia-ra ez dakigu: Santšo *Jakintsuaren* egunetan, Donostian asko zeudena bai. Egia da Iruñan ori bera gertatzen zala. *Cahors*-tik etorri ziran Iruñara, eta aieri eman zitzaizoten *Fueroa, Jaca*-koa zan, Donostia-koaren oso antzekoa. Kaskoiak geitu ziran Donostian, Gaztelako Alfonso VIII-garrenaren egunetan, eta beren izkuntza entzuten zan non nai, eta eramaten zuten erriko batzarrera. Ardo ta sagardoen gañean, 1309-garren urtean argitaratu zan *Ordenanza* edo lege bat, kaskoiz egiña zegoen. Kaskoiak dira orain bertan, Donostia-ko kale batzuen izenak, eta bertako inguruko mendi ta baserrienak: ala *Puyu* eta *Puyuelo*; ala *En-beltran*: ala *Narrica*: ala *Mirall*: ala *Urgull*: ala *Morlans*: ala *Pordeprat*: ala *Pumarguer*. *En*, kaskoiz, jauna da: *na*, andrea. Eta Gamon-ek dionez, iseka ta farre egiteko, inguruko errietakoak, *kaskoiak* eta *landerrak* esan oi zioten *donostiarrai*. *Gamon-ek* berak uste du, kaskoien oitura dala Donostian, Doniban edo San Juan bezperan uriko etšearen aurrean, lendabizi bedeinkaturik, lurra jo erazi eta zatitzen duten zuaitza ipintzeko oitura. ¿Kaskoietatik ote dator ere, Kaien, Kiteri Santuaren eguna ospatzea? Aire deritzayon errikoa zan Kiteri Santua, eta Franzia-aren egoa-aldean dauden lur guzietan izan zan tšit ezaguna eta maitatua. Beste gauza asko bezela ¿andik etorri ote zitzaizgun oitura au? Ez da zer arritu ala bada. *Fueroan* bertan ikusten degu, Donostiarrak etzirala erromerian Erromara eta Jerusalem eta Galizia-ko Santiagora bakarrik joaten: joaten ziran, ere, Arles-ko Done Jil edo San Jil-a. Eta Arles-a zijoazenak ¿ez alzezatekean *Aire*-tik ekarri beste zeruko doatsu baten izena eta izen ori goitu ta ospatzeko gogoia? *Aire*, Arles baño askoz lenago arkitzen da, donostiarrentzat, Donostia-tik ateratzen diranentzat.

Donostia, itsas-erria izanagatik, beti izan da, lurrai begiratzearen

(1) Pedro Erregeak berriztatu eta zabaldu zuen, Gaztelako Santšo IV-garrenak, 1286-garren urtean emantako aginte bat, Nafarroatik Flandes-a, Donostiatik biraltzen ziran gauzak, ondo joan zitezten.

zalea. Donostia-ko arrantzaleak, erdi arrantzale, erdi nekazariak ziran lenago. Ala dio Larramendik (1). *Santio Jakintsuaren* egunetan, masti asko ikusten zan Donostia-ko inguruetan. Masti oek ematen zuten matsarekin, tsakoliña egiten zan. Eta tsakoliña aitu edo bukatu arte, etzan erbesteko ardorik ekartzen uzten. Ala erabakitzen zan 1489-an. Eta alaz guziaz ere, erbestetik etortzen ziran orduan orain ikusten ez diran ardoak. ¿Nork ezagutzen du oraiñ Euskal-errian Euskal-erritik iñoiz atera ez bada, *Ribadavia*-ko ardo zuria?. 15-garren eta 16-garren eunkietan, sarritan ekartzen zan gure portuetara. Edan izan ez balitz, etzuten ekarriko.

Baña oraindik mastiak baño ugariago, sagastiak ziran. Gorago aitatu degu, 1309-an ardo ta sagardoan gañean egintako *Ordenanza*. Eta ez bakarrik Donostia-n edaten zuten sagardoa, baizik non nai : Donostiarrak iristen ziran edozeiñ tokitan, *Terranova*-ra eta *Groenlandia*-ra baletara eta bakallautara joaten ziran ontziak, Donostia-ko sagardoa eramaten zuten, itsas-gizon eta arrantzaleak edan zezaten. 1625-garren urtean bakarrik, eraman zituzten baletara joan ziran ontziak 3.680 upela sagardo.

Mastiak eta sagastiak etzeuden lurretan, ¿ zer ote zegoen ? Batetik zuaitz mueta asko : zur asko bear zan urte aietan, ontziak egiteko, etseak egiteko, beste gauza askotarako. Donostia-n beti izan zan, anziña-anziñatik, ontzitegia. Ez bakarrik Donostian : Ergobian ere, ontzi asko egin ziran, itsaroaren gañean Gipuzkoaren izena zabaldu zutenak.

Baratzetan landatzen ziran azak, bada landatu ez balira, etzituen iñork arrapatuko. Eta landatzen ziranean, jateko izango zituzten. Baratzetatik lapurretan egitea, sarritan ikusten zan gauza izan bear zuen. Lapurretaren bildurrik ez izatera, etzan irurazaya ipiñi bearrik. Eta dirudienez, etzuten aski lapurretan egitearekin : irurazayarekin arkitzen baziran, lapurretan egiteagatik bazekiten irurazaya ongi makildu ta makaldurik lagatzen. Beti izan da gizona debekatuta dagoena egitearen zalea.

V

Ordea, gauz oek guztiak, gitši gora bera, beste errietako *Fuero* edo legeetan arkitzen dira. *Jaca*-koan ez badago. Lizarra edo *Estella*-koan egongo da; bestela, *Logroño*-koan; bestela, Iruña-koan. Donostia-ko *Fueroan*, Donostiarranak diran legeak merkataritzari dagozkionak dira. Itsas-erriak beti izan dira merkataritzarako artarakoak. *Rodas*-en izena,

(1) LARRAMENDI — Corografía de Guipúzcoa.

merkataritzan egin zuenetik dator. *Rodas*-ko legeak, antziñako lege guztien artean, oso ospatsuak dira, itsazoz merkataritzan dabilzaneztzat. Eta *Rodas*-ko legeak antziñako egunetan ziran bezela, izan ziran Donostia-ko *Fueroko* legeak *Santšo Jakintsuaren* egunetan, eta ondorengoetan. Artean, Bilborik, etzan: *Barzelona*-ko itsas-legeak geroago etorri ziran. Nafarroak, Donostia beste porturik etzuen. Gaztelako Erregek zituenetan, etzuen merkataritzak Donostian zeukan indarrrik, eta *Cerdá* eta *Rico-k* esaten duenez (1), Donostia-ko *Fueroan* itsas merkataritzarako dauden legeak, anziñakoenetakoak dira. Orregatik artu ziran beste itsas-erri askotarako. Orregatik, lege oien laguntzarekin, Donostia-ko merkataritzak geroago ta zabaltasun aundiagoa artu zuen. Orretarako zan Erregek agintzen zuena: Donostiako ontziak etzuten pecharik emango, Donostian ontziak ugaritu zitezen. Eta ugaritu ziran edo ez, laster ikusiko degu. Batzuek zijoazen baletara; besteak, bakallautara; besteak merkataritzara, alde batean sortzen diran gauzak urrutira eramatera. Guztiak itsasoaren gañean zebiltzan; guztiak, itsasotik ateratzen zuten gosea kendu ta aberasteko bidea.

Ori ikusirik: ¿nola beste erri geyagotan etzan sortuko Donostiari jarraitzeko gogo? Gipuzkoa, Gaztelako Erregearekin elkartu zanean Alfonso VIII-garrena Errege zala, 1.200-garren urtean, Errege au asi zan, itsas-ertzean biltzen ziran errientzat Donostiako *Fueroa* ematen; eta ala, *Fuero* au dute, Ondarribia-k, eta Motriku-k, eta Ketariak, eta Oyarzun-ek, eta Zarauz-ek, eta Erretereria-k, eta Zumaya-k, eta Usurbill-ek, eta Orio-k, eta oraindik arrigarriagoa dana Euskal-erritik alden durik, *San Vicente de la Barquera* deritzayon erriak. Itsasotik bizi bear zutenentzat, *Fuero* au eziñ ta ohea zan, guztiak ezkatzen zutenean. Egia zion gizon asko jakin batek, *Santšo Jakintsuari*, Gipuzkoa-ko itsas-erriak asko zor ziotela, esan zuenean (2). 13-garren eunkia bukatu baño len, Donostia-ko ontziak Flandesa zijoazen, burnia eramana, oyalak ekartzera. 1.350-an Brujas en beren etsea bazuten Euskaldunak merkataritzarako: lenagotik zuten beste bat *La Rochellen*. Euskaldun oen artean, Donostiarrak lenengoetakoak zirana, esan bearrik ez da. 1.150-an *Almirante* bat zan errian, ¿nola itsasoko gauzak arretaz begiratuak etziran izango?. Ikasola kondairatar Madrill-goak uste du (3), Donostian baño len iñon etzala Españan Almirante-rik izan.

(1) D^o FRANCISCO CERDÁ Y RICO — *Adiciones á las Memorias del Marqués de Mondéjar*.

(2) D^o Martín Fernández de Navarrete. *Colección de los viajes y descubrimientos que hicieron por mar los Españoles desde fines del siglo XV*.

(3) *Diccionario geográfico-histórico de la Real Academia de la Historia*.

Donostiarrak, Ingelesakin ezdabaida asko izan zuten, itsasoan batzuek eta besteak agindu nai zutelako. Bayona, gizaldi aietan, ingelesena zan, eta onetatik zetozen etsaitasun asko. Berak bukatzeko, elkarren artean bein baño geyagotan antolatu ziran lege edo bakoitzaren eskubideak. 1353-an Londres-en gai onetarako izan zan billerara, Donostiaren izenean joan ziran *Juan Gomez* eta *Martin Guillermo Perquie*. Berritu ziran, orduan egin ziran pakeak, larogei bat urte geroago, 1432.garren urtean. Alde batetik zegoan Donostia, eta bestetik, Baiona, Donibane Loitzungoa, Bearriz eta Kabreton, beste itsaserri geyagorekin. Donostia, batu eta elkartu zan ere, 1296-garren urtean, *Santander*, *Laredo*, *Castro-Urdiales*, *Vitoria*, *Bermeo*, *Ketaria* eta Ondarribiarekin, guztien artean merkataritziari indar geyago emateko. Eta itsasotik zer aberastazun ateratzen ziran jakiteko, arrantzak ematen zuenak argi ematen digu. Gaztelako Enrike II-garrenaren egunetan, Donostia erre zalako, eta Ingelesakin itsasoz izan zan gerran egin zituzten azaña aundiak donostiarrai sariztatzeko, Erregek, erria berriro jaso zedin, eta etše berriak egiteko, erabaki zuen arraiak pagatzen zuen *pecha* erriarentzat izan zedilla. Itsasora zijoazek, eta itsasotik bizi ziranak anaitasun eta elkargo bat zeukaten Donostian, *Santa Catalina*-ren izenarekin ezagutzen zana. Elkargo one-tako buruak, Alkateagana joan gabe, erabakitzen zituen merkataritziari dagozkion gauza asko.

Erbestetik Donostira zetozenen artean, merkataritzak deitzen zielako, Bretaña-tik etortzen ziranak izendatu bear dira batik-bat. Donostia-ko erriak berak erabaki zuen 1388-an, Bretaña-koak etorri zitezela nai zuten bezela, bada emen ongi artuak izango zirala, adiskide onak ziren bidez, eta merkataritzarako gauza ugari ekartzen zutelako. Bretañatik zetozen gauzarik bearrenetan, garia aitatu bear da: irureun urte geroago ire oraindik ekartzen zan.

Donostiari itsasoak eman zizkion aberastasunetatik bikañenetako bat, balearen arrantzatik zetorrena zan. Aspalditik zan Ulia-mendian, balea noiz ageri zan ikusteko egintako dorre zarra. Gero, baleak igesegin zuen itsaso oetatik, baño bere ondoren joan ziran Euskaldunak tšit urrutira, otzagatik eta ekaitz gogarrak gatik izutu gabe. Baleak ematen zuen lumera eta lumera bear zan, ez bakarrik argi egiteko gabaz, baizik oyalak egiten ziran lantegietarako. Lumera egiten zan ontzietan bertan, eta Donostia-ko kaleetan, 1415-garren urtean, kaleetan egitea debekatu zan arte. Balearen arrantzak ainbat ondasun ematen zuen, ezik, jarri zan geroago lagundi bat arrantza au geitzeko, eta 1625-garren urtean, Pasaiatik baletarako atera ziran lagundi orren ontziak, 41 ziran, 298 tšalupa eta 1.475 gizonekin.

Donostiarren antzera, joaten zirau arrantza orretara Ondarribia-koak

eta Zumaya-koak eta Ketaria-koak eta Motriku-koak, eta Zarauz-koak. Ondarribia-k-eta Ketaria-k eta Motriku-k, erriko silluan balea erakusten digute, balearen arrantzarako zer nolakoak ziran bertako semeak gogora dezagun. Zarauz-koak, arrapatzen zuten bale bakoitzagatik, Erregeri eman bear zioten zati edo zirindara bat, burutik asita atzeko aldera-ñokoa. Ala agindu zuen, Fernando Santuak, Zarauz-i eman zion *Fueroan*: «et si mactaveritis aliquam Ballenam, detis mihi unam tiram a capite usque ad, caudam, sicut forum est».

Balearen arrantza gutšituagatik, oraindik bakallautara zijoazenak, ondasun asko Donostira ekarri zuten. Euskaldunak izan ziran *Terranovan* bakallua arrapatzen dan tokiak, lenbizi arkitu zituztenak. Ordutik datoz, *Terranovan* dauden euskarazko izen asko: *Burutšumea*, *Buruauandia*, *San Lorenzo-tšumea*, *San Lorenzo-aundia*, *Mikeleportu*, *Portutušoa*, eta *Etšaide-portu*. Bakalluaren izena bera euskerazkoa dala, diote gizon jakintsuak. Donostia-tik eta Pasaya-tik ontzi asko ateratzen zan urteero, bakallautara joateko. Arrantza eta merkataritza au oso galdu zan 18-garren eunkiaren asieran, Utrech-en erabaki zanean nola moldatu bear ziran gauzak, len elkarrekin guda gogorrean ibilli ziran erri ta jendeak pakean bizi zitezen.

Baña Donostiak bere *Fuero* zarretik merkataritzarako artu zuen naiera ezin utzi zezakean. Bakalluaren eta balearen utsunea betetzeko billatu zuen *kakaoa*, eta Caracas-a ontziak biraldu, eta andik kakaoa ekartzeko, jarri zan Donostian indar aundiko lagundi bat 1728-garren urtean. Donostia-ra eta Gipuzkoa guztira zenbat ondasun ekarri zuen lagundi onek jakiteko, *Venezuela-ra* begiratu bear da, eta an euskaldunak egin zutena ikusi. Ango izkribalari batek dio, euskaldunai zor zaiotela *Puerto-Cabellok* artu zuen indarra (1). Euskaldunak erakutsi zuten lur ugaritsu ayetan, nekazaritza zer zan, eta lurraren aberastasuna nola geitu zitekean.

Badirudi *Fuero* zarra alde batera utzi degula, bañan ez da ala. *Fueroak* erakutsi zion Donostiari merkataritzan bere bizibidea billatzen, eta ondo ikasi zuen Donostia-k *Fueroak* erakutsi ziona. Antziñatik datozen gauzak beti gogorragoak, portizagoak dira. Zenbat eta barrenago lurrean sustriak sartu, ainbat eta gorago igotzen da zuaitza, eta ederkiago bere osto la adarrak zabaltzen dira. Bere itzalpea ainbat eta naigarriagoa da. Donostia, merkataritzaren itzalpean, gizaldi askotan, tšit luzaroan, bizi izan da. *Consulado*, edo merkataritzarako Batzarra sortu baño lenagotik, alegiña egin zuen portua obetzeko, bertara zetozen ontziak egokiago egon

(1) D'ARISTIDES ROJAS. — *El elemento vasco en la historia de Venezuela*.

zitezen. Lenago Gaztela-tik Flandesa biraltzeko zetozen artillak (1), beste bide bat arkitu zutenean, etzuen etsi: biziroago merkataritzari jarraitzeko, 1682-an jarri zan *Consulado* edo Batzar ori: Eta zala itsas-ontziak egiñaz, zala berentzat belak egiñaz, jende askorentzat ogia irabazteko era edo modua sortu zuten.

Merkataritzara zion griñari eskerrak, Donostiak etzuen ikusi bere semeen artean, oñaztarren eta ganboatarren artean izan zan guda anai-arteko kaltarkitsua bezelakorik. Merkataritzari, pakea zor izan zion: merkataritzari, bere aberastasuna. Gaur bertan, merkataritzari begiratzten badio, etzayo damutuko. Donostia-ko portua bear bezelakoa ez izanagatik, ordauka bere aldamenen Pasayako portua, eziñ ta obea.

Donostiako etšeak badijoaz Ategorrietan aurrera Pazayaronz. ¿Zergatik etšeakin batera, joango ez da Donostiar anziñakoen merkataritzarako griña eta zaletasuna?. Pasayak izan bear du Donostiaren portua. Eta *Santšo Jakintsuagandik Fueroa* artu zutenean ondorengoak, merkataritza ez dute alde batera utzi bear, aitona ayen billoba egiazko ta maitatiak izan nai badute. Gurasoaren ondoren dijoana, gurasoak erakutšitakoa egiten duena, luzaro biziko da. Aurrera zuzen joateko, eta urrutira iristeko, ez da nondik gatozen begiratzea bezelakorik: ala ez degu biderik galduko. *Santšo Jakintsuak* Donostiari *Fuero* zarra eman zionean, norontz joan-bear zuen erakutsi zion.

1906.

ETŠEGARAY-KO KARMELO-K.

(1) Gaztelatik Flandesa biraltzen zan artillak zer indar ematen zion merkataritzari jakiteko, irakurri bedi. «Étude historique sur les relations commerciales entre la Flandre et l'Espagne au Moyen Age, par Jules Finot».

